

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ

ΠΡΟΦΟΡΑ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

α. Των φωνηέντων:

α, ά αυτά προφέρονται μεταξύ α και ε, π.χ. ποδάρα, εγκάλα.

ο, ό αυτά προφέρονται μεταξύ ε και ο, π.χ. θό (θεός), άος (άγιος), ήλος (ήλιος).

Το φωνήεν -η-, **παλιό ιωνικό**, στην Ποντιακή Διάλεκτο τρέπεται άλλοτε σε ε, π.χ. άκλερος (άκληρος), θεκάριν (θηκάριν), πεγάδιν (πηγάδι), κ.ά και άλλοτε παραμένει, π.χ. εδήβα (εδέβα), εσήβα (εσέβα), ανηβάζω (ανεβάζω), επήρα (επέρα) κ.ά.

β. Των συμφώνων:

το ζ, όπως το γαλλικό j, π.χ. χαλάζα, *χε ευ ευζέ, άνεζον*

το ξ, όπως το γερμανικό ksch, π.χ. ξύνω, *στα μέω*

το θ, όπως το γαλλικό ch, π.χ. θάπκα, *έκκαριν, άνεπασημα*

το χ, όπως το γαλλικό ch, π.χ. χέρ', μαχαίρ', *χίρα, γοναχία*

το ψ, όπως το γερμανικό rsch, π.χ. ψή, οψάρ', *έφα*

Ενίοτε προφέρονται παχιά τα τσ, τζ, όπως τσατσίν, τσοτσόλαν, τζιγέρ', αλλά και ελαφριά όπως τσίπα, τζέπ'λ'.

ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΦΩΝΗΕΝΤΩΝ

ΓΕΝΙΚΑ.

Στην Ποντιακή Διάλεκτο, όπως και στις άλλες νεοελληνικές διαλέκτους, παρατηρούνται κάποιες μεταβολές στην ύπαρξη των φωνηέντων στις λέξεις, κυριότερες από τις οποίες είναι: η κώφωση, η αφομοίωση, η συγκοπή, η συναίρεση, η κράση, η συνίζηση, η συναλοιφή και η έκθλιψη, φαινόμενα φυσιολογικά, που παρατηρούνται σε κάθε γλώσσα.

Αλλοιώσεις φωνηέντων

Κώφωση.

Σύμφωνα με το γλωσσικό αυτό φαινόμενο το φωνήεν ε μεταβάλλεται σε ι, όπως κιφάλ' < κεφάλ', κιλαδώ < κελαδώ, έριξη < όρεξη, κατρίφτης < καθρέπτης.

Αφομοίωση.

Σύνηθες είναι το φαινόμενο της αφομοίωσης ενός φωνηέντος ή διφθόγγου ατόνου από άλλο στην ίδια λέξη, και κυρίως, όταν συμβαίνει να υπάρχει δίπλα ένα από τα υγρά σύμφωνα λ ή ρ ή το χειλικό μ ή το ένρινο ν, όπως αλάτ' από το ελάτ', ανέτερος από το ανώτερος, αχπαράζω από το εκσπαράττω, ζιμπίλ' από το ζεμπίλ', αλωπός από το αλώπηξ, αλόξενος από το ολόξενος, βούτορον από το βούτυρο κ.ά.

Συναίρεση.

Σύμφωνα με το φαινόμενο αυτό δύο ομόφωνα φωνήεντα σε μια λέξη απλοποιούνται και προφέρονται ως ένα, όπως κλαίετε > κλαίτε, φταίετε > φταίτε, ομνύεις > ομνύ'ς, μενύεις > μενύ'ς, αναλύεις > αναλύ'ς κ.ά.

Συναλοιφή.

Στο φαινόμενο αυτό δύο φωνήεντα συναλείφονται σε ένα με προφορά, η οποία μοιάζει με το προ της συναλοιφής φαινόμενο.

ε+α → α, π.χ. όρνεα → όρνα

ι+α → α, π.χ. διάβολος → δάβολος

οι+α → α, π.χ. ομοιάζω → ομάζω

υ+α → α, π.χ. δάκρυα → δάκρυα και στο ιδίωμα της Αμισού δάκρυα

ι+ο → ο, π.χ. άγιος → άος

ει+α → α, π.χ. γενειάτες → γενάτες

αι+ο → ο, π.χ. σπήλαιον → σπέλον

ι+ο → ο, π.χ. χιόνιον → χόνιον

Απλοποίηση
το
αυτοφθόγου
ή
το
συνειρη
παικός
αύρα
παικός

Κράση.

Κράση έχουμε κατά τη συνάντηση δύο λέξεων, που η μία λήγει σε φωνήεν και η άλλη αρχίζει από φωνήεν, όπως: τ' έναν το άλλο → τ' έναν τάλλο ως είτα → σείτα (με αποβολή του ω). τ' ελ τι ελλ' εείτα

Συνίζηση.

Συνίζηση ονομάζουμε το γραμματικό φαινόμενο κατά το οποίο δύο φωνήεντα ή δίφθογγοι προφέρονται ως μια δίφθογγος. Συνίζηση, η οποία δηλώνεται με το υφέν ( ), έχουμε στις ακόλουθες περιπτώσεις:

Σε κύρια ονόματα ή προσηγορικά, που λήγουν σε -σης ή -ζης π.χ. Θανάσης → Θανάης, Αναστάσης → Αναστάης, κουρνάζης → κουρνάης.

Στα θηλυκά εθνικών και προσηγορικών ονομάτων ουσιαστικών και επιθέτων, όπως Ρωμαίος → Ρωμαίισσα, μάγος → μάισσα.

Στα φωνηεντόληκτα ρήματα, όπως ακούω → ακούει, κλαίω → κλαίει.

Στα ρήματα που λήγουν σε -ζω, όπως αντρίζω → αντρίεις, γυναικίζω → γυναικίεις.

Στα ρήματα που λήγουν σε -γω, όπως αλμέγω → αλμέεις. Στην περίπτωση αυτή το ουρανικό -γ- αποβάλλεται.

Τροπή του -υ σε -ου.

π.χ. στυράκιν → στυράκ', στυλάριον → στυλάριν (αρχ. στύραξ, ν.ε. στυλιάρι υποκοριστικό και στειλιάρι από το στειλέος).

Απώλεια φωνηέντων.

Σύνηθες είναι το φαινόμενο της απώλειας φωνηέντων από πολλές λέξεις, όπως ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, απλά ή σύνθετα, π.χ. ολίγον → 'λίγον, αμάνιτης → 'μάνιτα, αναγκάζω → 'ναγκάζω, απαντώ → 'πεντώ, Ευστάθιος → 'Στάθιον, εύμορφος → έμορφος.

Ευκωνση του άτωνα (ι) και (αι)
Συνοτέυ ι καίν' ντον, φράζε

Αποκοπή φωνηέντων και ολόκληρης συλλαβής.

αφήνω → άφ' σ', έχουμε → έχουμ', άτους → ατ'ς, χάρη → χάρ', κ.ά.

Έκθλιψη.

Συνήθως παρατηρείται στα άρθρα ο, η, το, όταν ακολουθεί φωνήεν, π.χ. άντρας ατ'ς έτον 'ς σην ξενιτείαν, αλλά ο ουρανόν ελίβωσεν.

Κανονικά δεν εκθλίβεται το αρχικό -α της προσωπικής αντωνυμίας, όταν προηγούνται ρήματα λήγοντα σε -ω, π.χ. αγαπώ ατον. *αγαπώ ατον*

Στα βαρύτονα ρήματα κανονικά δεν αποβάλλεται η κατάληξη -ω, όταν ακολουθεί προσωπική αντωνυμία. Στην περίπτωση αυτή είναι τέτοια η συνεκφορά, ώστε η κατάληξη -ω να ακούγεται πολύ ελαφρά, ώστε να νομίζει ο ακούων ότι υφίσταται έκθλιψη, π.χ. λέγω ατον → λέγ(ω) ατον. Σ' αυτήν την περίπτωση πρέπει να τίθεται κάτω από την κατάληξη και το αρχικό φωνήεν της αντωνυμίας το υφέν, π.χ. λέγω ατον.

Προσθετικά φωνήεντα.

Σε πολλές λέξεις, όπως: ουσιαστικά, επίθετα, αντωνυμίες, ρηματικοί τύποι και επιρρήματα προστίθενται στην αρχή ή στο τέλος ή και στο μέσον διάφορα φωνήεντα, που δεν έχουν σχέση με τις λέξεις, όπως:

α-β-ούτος → αούτος → ούτος

α-τώρα → τώρα

ε-γνώριμος → γνώριμος

ε-φτάνω → φτάνω

ε-θάρ'να → θαρρώ *επέρω*

Επιθηματικά φωνήεντα.

Τα φωνήεντα αυτά προστίθενται στο τέλος λέξεων, που λήγουν σε σύμφωνο, είτε είναι αντωνυμίες είτε ρήματα είτε και ουσιαστικά, όπως εκείνον-α, τα γαρδέλα μουν-α, εγίνουμουν-α κ.ά.

Τα προσθετικά -ι και -iv.

Κακώς χαρακτηρίζονται ως παράσιτα. Ορθότερο θα ήταν να χαρακτηρίζονται ως προσθετικά. Ιδιαίτερα το -ι καλόν είναι να χαρακτηρίζεται ως ευφωνικόν ή συμπλήρωμα. Η χρήση του -ι υπαγορεύτηκε από μετρική ανάγκη, δηλαδή συμπλήρωμα του στίχου με μια ακόμα συλλαβή και για την ικανοποίηση της ομοιοκαταληξίας, π.χ.

Αγάπα με άμον τ' αγαπά η μάνα το παιδίν-ι.

Πολλά 'κί πάει θα παίρω σε, ποίσον υπομονήν-ι.

Χρησιμοποιήθηκε ακόμη μεταξύ ουσιαστικών και προσωπικών αντωνυμιών, π.χ. ο θείος-ι-μ', απάν'-ι-μ', στο παράδειγμα χάριν ευφωνίας.

Το φωνήεν -η-. *τη νύφες-ι-γί, τη παραδειση*

Το ιωνικό -η- στην Ποντιακή Διάλεκτο εμφανίζεται ως -ε- και είναι κατάλοιπο της αρχαίας ανοιχτής προφοράς του η. Έτσι έχουμε: πεγάδιν < πηγάδι, ζελεύω < ζηλεύω, ζεμία < ζημία, νύφε < νύφη, *ικεπίν < κηπος*

Παρατήρηση: Παρά τους κανονικούς αορίστους εφέκα, επέρα, έγκα, εδέβα,

εσέβα, έχουμε στο ιδίωμα της Ματσούκας τους τύπους εφήκα, επήρα, ή'γκα, εσή'γκα, εδήβα, κ.ά.

ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

Αλλοιώσεις και παθήσεις.

Στη Διάλεκτο του Πόντου μερικά σύμφωνα παθαίνουν αλλοιώσεις, όπως είναι η αποβολή, η αφομοίωση, η κολόβωση των λέξεων και ο αναγραμματισμός.

Αποβολή.

Αποβολή του γ, π.χ. αγιασμός → α'ασμός, αγελάδιν → α'ελάδιν, ετυλίγεν → ετυλί'εν.

Αποβολή του λ, π.χ. αλέτριν → α'έτριν.

Αποβολή του τελικού -ν-, π.χ. ο πάππον → ο πάππο, ο άρκον → ο άρκο.

Αφομοίωση.

Το ν των άρθρων τον, την, πριν από τα σύμφωνα λ, μ, ρ αφομοιώνεται με αυτά, π.χ. την μάνα → τημ μάνα, τον λύκον → τολ λύκον, την ρόκα → τηρ ρόκαν.

Αλλοίωση.

Το κ της πρόθεσης εκ, όταν αυτή είναι πρώτο συνθετικό, αλλοιώνεται σε γ πριν από τα γράμματα β, δ, κ, ρ, π.χ.

εγβαίνω → εκβαίνω

εγβάλλω → εκβάλλω

εγδύω → εκδύω

Τροπή.

Τροπή του αρχαίου συμπλέγματος:

σφ → σπ, π.χ. ανασφάλλω → ανασπάλλω, ασφαλίζω → ασπαλίζω

μβ → μπ, π.χ. εμβαίνω → εμπαινω

νδ → ντ, π.χ. άνδρας → άντρας

σθ → στ, π.χ. μισθός → μιστός

σχ → σκ, π.χ. σχολείον → σκολείον

χθ → χτ, π.χ. προχθές → προχτές

φθ → φτ, π.χ. φθηνός → αφτενός (εδώ έχουμε προσθετικό φωνήεν -α).

Ανάπτυξη συμφώνων.

Αναπτύσσεται το ημίφωνο j (=γι) ανάμεσα στους φθόγγους ια, ιο, εο, π.χ.

Ιιατρός → γιατρός, υιός → γιος.

Αναπτύσσονται τα σύμφωνα β, γ ανάμεσα στα φωνήεντα α, ου, π.χ.

αγούτος → αούτος και αβούτος.

Αναπτύσσεται το τ σε μερικά ρήματα, που λήγουν σε -φω, π.χ.

αλείφτω → αλείφω, γράφτω → γράφω

Συνένωση συμφώνων ..

Τα ουρανικά κ. γ, χ, όταν ακολουθεί σίγμα, μας δίνουν το διπλό γράμμα ξ, π.χ.

τρέχω - έτρεξα

πλέκω - έπλεξα

Τα χειρικά π, β, φ, όταν ακολουθεί σίγμα, μας δίνουν το γράμμα ψ, π.χ. γράφτω - έγγραψα.

Όμως αυτή η συνένωση δεν ισχύει πάντα, π.χ. ψαλαφώ - εψαλάφ'σα.

Κολόβωση.

το χωράφιν → το χωράφ'

το τσαρούχιν → το τσαρούχ'

Αντικατάσταση συμφώνου.

Το φαινόμενο παρατηρείται στην ονομαστική πτώση των ουσιαστικών, που λήγουν σε ς. Αντικαθίσταται το ς με το ν, π.χ. ^{οιωνή} ο βασιλέας → ο βασιλέαν, ο Γιάννης → ο Γιάννεν, ο κριτή ς → ο κριτήν, ο Πέτρος → ο Πέτρον. ^{οιωνή}

Ανομοίωση.

Δύο αλληπάλληλα ψιλά ή δασέα δεν είναι ανεκτά και με ανομοίωση το ένα από αυτά μεταβάλλεται σε δασύ ή ψιλό, π.χ.

θάπτω → θάφτω, γράπτω → γράφτω, μοχθηρός → μουχτερόν.

Αναγραμματισμός.

αδελφός → αδεφλός

αποπουρνύ → απουρπουνού

δράκος → ρδάκος

δρόμος → ρδόμος.

Τσιτακισμός.

Ο τσιτακισμός απαντάται στην Ποντιακή Διάλεκτο, όπως και σε πολλές άλλες διαλέκτους της νέας ελληνικής. Συχνότερο είναι το φαινόμενο στο ιδίωμα του Όφη. Απαντάται όμως και στα ιδιώματα Κοτυώρων, Χαλδίας, Άνω Αμισού.

Σύμφωνα με τον τσιτακισμό έχουμε τις ακόλουθες μεταβολές:

α) τα ουρανικά κ, γγ τρέπονται σε τϑ και τζ: π.χ. καιρός → τσαιρός, κύνα → τδούνα, εκείνος → ετδείνος, εκεί → ετδεί, κοιλία → τδοιλία, ουκ → ουτσ', τσαμμών από το καμμώνω και αυτό από το καμμύω, τσουφόπoνος → κουφόπoνος, τσούφον από το κούφον, τσέπλ' από το κέλυφος, τσουρώνω από το κυρώνω, αγγείον → αντζείον, άγγελος → άντζελος, αγγεύω → αντζεύω.

β) σκ σε τϑ: π.χ. σκύλος → τδύλος και τδούλος, σκαριφιζώ → τδαραφιζώ (εδώ μπορεί να έχουμε και ηχοποίητη παραγωγή της λέξης, ήχος τδαρ).

γ) τι → τδ: τιλώ (= αφοδεύω υδαρή κόπρανα) → τδιλώ, τδιλέας, τδίλεμαν (= τίλημα).

δ) κζ → τζ: π.χ. εκζωμίζω → τζουμίζω (= στραγγίζω).

ε) ξ → τδ: π.χ. εξαντλώ → ξαντλίζω → τδαγκλίζω (= διασκορπίζομαι, επί νερού π.χ. τδαγκλίζ' τ' ελάδ' = το λάδι κατά το τηγάνισμα πετάει σταγονίδια).

στ) ϑ → τδ: π.χ. δάφλα → τδαφλούκ' - τδαφλουκίζω, αλλά και δαφλουκίζω, δαφλέας. Κατά Οικονομίδη η λέξη δάφλα προέρχεται από τη λατινική salina.

Ίσως να έχουμε και ηχοποιήτη παραγωγή της λέξης από τον ήχο σαφλ.

Ο τσιτακισμός του ουρανικού κ και γγ διαφέρει από τις άλλες διαλέκτους της ελληνικής γλώσσας στην προφορά του τζ, το οποίο μοιάζει με το γαλλικό dj, το δε τσ με το γερμανικό tsch.

ΤΟΝΙΣΜΟΣ

Στη Διάλεκτο του Πόντου παρατηρούνται τα φαινόμενα αναβιβασμού, καταβιβασμού και έγκλισης του τόνου, καθώς και διπλός τονισμός.

Αναβιβασμός.

Ο τόνος στην Ποντιακή Διάλεκτο αναβιβάζεται συνήθως στην κλητική προσφώνηση κυρίων και προσηγορικών ονομάτων, αρσενικών και θηλυκών, είτε αυτά αναφέρονται μόνο μια φορά είτε επαναλαμβάνονται, π.χ. Κώστικα, Πάνουκα, πάτερα, μήτερα, κόρτσοππον, αλλά και κορτσόπον.

Κόρτσοππον ντ' αγαπάς; Αλλά και κορτσόπον κάτ' θα λέω σε, πολλά παρακαλώ σε, τ' ημ' σόν την ψή μ' ας δίγω σε και τάλλο ας χρωστώ σε.

Ο τόνος ανεβαίνει στην προηγούμενη συλλαβή, όταν προηγείται ερωτηματική λέξη, π.χ. ντ' έποικες; ντ' άργως έρθες; ντ' εύταγουνέ;

Το φαινόμενο του αναβιβασμού του τόνου παρατηρείται και στη χρήση τουρκικών λέξεων (ουσιαστικών και επιθέτων), π.χ. γάρη, λ.τ.kaři, όγλου μ' (παιδί μου), γιάβρι μ' (παιδάκι μου), κίζι μ' (κόρη μου), τζάνιμ (ψυχή μου), κάρντασ' (αδελφέ).

Ο Άνθιμος Παπαδόπουλος αναφέρει σχετικά με τον αναβιβασμό του τόνου στην Ιστορική Γραμματική της Ποντικής Διαλέκτου (σελ.23) τα εξής: «Ο νόμος της τρισυλλαβίας δεν ισχύει εις την διάλεκτον. Τον κατήγγησεν η κλητική, η οποία μετακινεί τον τόνον κανονικά εις την πρώτην συλλαβήν, έστω και αν αυτή είναι η τέταρτη ή πέμπτη από της ληγούσης, οίον Άνασταση, Βάσιλικη».

Ο Δ. Τομπαΐδης αναφερόμενος στο θέμα σημειώνει: «Στην κλητική ανεβαίνει πραγματικά ο τόνος και των κυρίων και των προσηγορικών ονομάτων, αλλά μόνον, όταν υπάρχει έμφαση στο κάλεσμα, δηλαδή σε περιπτώσεις δυσφορίας, ανυπομονησίας κτλ.π. Όταν ο λόγος είναι ομαλός, χωρίς πάθος, ο τόνος δεν ανεβαίνει».

Εμείς προσθέτουμε, διαφοροποιούμενοι από τον Α. Παπαδόπουλο, ότι μερικές φορές δεν παρατηρείται μετακίνηση του τόνου στην κλητική, όπως κορ'τσόπον, κλητική κορ'τσόπον, αλλά και στο άσμα: «κορτσόπον κάτ' θα λέω σε πολλά παρακαλώ σε».

Διαφοροποιούμαστε και από τον Δ. Τομπαΐδη. Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες έχουμε αναβιβασμό του τόνου χωρίς να υπάρχει έμφαση, όπως: «Χάραλαμπε, πώς επόικες ατο τη δουλείαν; (ερωτηματική απορία). Χάραλαμπε πότε θα έρχεσαι 'ς σο χωρίον; (ερώτηση που δεν εκδηλώνει πάθος).

Στην αρχαία ελληνική γλώσσα ο τόνος τείνει να παραμείνει σ' όλες τις πτώ-

σεις στην ίδια συλλαβή, που τονίζεται στην ονομαστική του ενικού. Όμως μερικές κλητικές αναβιβάζουν τον τόνο, όπως: άνερ, πάτερ, θύγατερ, Περίκλεις, Δημόσθενες, Αγαθόκλεις.

Στον Αριστοφάνη, *Όρνιθες* 1238, έχουμε την κλητική του επιθέτου μωρός: μώρε-μώρε.

Ασφαλώς ο αναβιβασμός του τόνου, που παρατηρείται στην Ποντιακή Διάλεκτο, σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να θεωρείται ότι συμβαίνει από επηρεασμό από την τουρκική γλώσσα, μολονότι η Ποντιακή Διάλεκτος, όπως αναφέραμε πιο πάνω, έχει αρκετά δάνεια από αυτήν.

Το αντίθετο πρέπει να συμβαίνει. Η τουρκική γλώσσα επηρεάστηκε από τον συγχρωτισμό της με την ελληνική, αφού η σχέση της Ποντιακής Διαλέκτου αποδεικνύεται πιο στενή με την αρχαία ελληνική, παρά με την τουρκική γλώσσα. Δε θα είμασταν μακριά από την πραγματικότητα, αν τονίζαμε ότι πρόκειται περί αντιδανεισμού, γραμματικό φαινόμενο κι αυτό αρκετά σύνηθες.

Καταβιβασμός.

Ο τόνος κατεβαίνει συνήθως στην ονομαστική του πληθυντικού, όπως οι αγγέλ', αντί οι άγγελοι, οι καλό'έρ' αντί οι καλό'εροι, καθώς και στην έναρθρη γενική δεικτικών αντωνυμιών, όπως τ' εκείνού αντί τ' εκείνου, σε συνηρημένα ρήματα σε -ούμαι, όπως ακούσκουμαι - ακουσκούμαι και σε ρήματα, όπως έδωκα, εδώκα, κ.ά.

Έγκλιση τόνου.

Το φαινόμενο παρατηρείται στο ρήμα είμαι και στις προσωπικές και ερωτηματικές αντωνυμίες, όπως εσείς ειστεν, ντό λες, ντό είδες κ.ά.

Διπλός τονισμός.

Το φαινόμενο παρατηρείται τόσο σε ονόματα, όσο και σε ρήματα, όπως νόστιμέσσα, άχρηστέσσα, έγραφέτε, έκλαιψάμε κ.ά. Κατά τη μετακίνηση του τόνου ακούγεται και ένας δεύτερος τόνος, διπλός τόνος, όπως έχτισάμε οσπίτ', έφαγά με το φαείν, έμορφέσσα, άνοστέσσα, κ.ά.

Ο Α. Παπαδόπουλος θεωρεί τον δεύτερο τόνο ως «λίαν φυσικόν» και ότι η ανάπτυξη του επεκτείνεται σε όλα τα ιδιώματα της Ποντιακής Διαλέκτου. Ο Δ. Οικονομίδης όμως γράφει ότι ο δεύτερος τόνος ακούεται ασθενέστερα από τον πρώτο και ότι αυτός θεωρείται περιορισμένο τοπικά γραμματικό φαινόμενο. Γράφει μάλιστα τα ακόλουθα: «Υπάρχουσι δε και περιπτώσεις, καθ' ας εν τη αυτή λέξει, παρά τον κύριον τόνον, ακούεται (εν τω ιδιώματι μάλιστα της Κερασούντος) και δευτερεύων ασθενέστερος τόνος, ιδιωματικώς δε εις Άνω Αμισόν, Κερασούντα και Τρίπολη. Το α', το β' και το γ' ενίοτε πληθυντικό πρόσωπο του ενεργητικού παρατατικού και αορίστου των βαρυτόνων ρημάτων, πλην του κυρίου τόνου, φέρουσι και δευτερεύοντα ασθενέστερον ακουόμενον».

Εμείς υποστηρίζουμε ότι ο δεύτερος τόνος δεν είναι περιορισμένο φαινόμενο και ότι ακούεται ασθενέστερα από τον πρώτο τόνο. Σχετικά με το ερωτηματικό γιατί, το οποίο προφέρεται ως γιάτι σε περίπτωση έντονης απορίας, σημει-

ώνουμε ότι υπάρχουν περιπτώσεις έντονης απορίας, όπου δεν παρατηρείται αναβιβασμός του τόνου. Έτσι κοντά στο «γιατί 'κί θέλτς ατον», έχουμε και το «γιατί 'κί τρως;».

Για το προσηγορικό γιάγια, όταν χρησιμοποιείται στην ονομαστική πτώση, όπως: «η γιάγια μ' πολλά αγαπά με» με αναβιβασμό του τόνου, κάτι που συμβαίνει στην κλητική προσφώνηση, πιστεύουμε ότι η σπάνια αυτή περίπτωση παγιώνεται μετά τη χρήση του φαινομένου της κλητικής.

Η ΚΛΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟ

Η κλητική προσφώνηση στη Διάλεκτο του Πόντου με ποικίλες και ιδιόμορφες εκφράσεις, διαφορετικές από αυτές των άλλων νεοελληνικών διαλέκτων, εξαρτάται:

Από τη συγγενική σχέση προσφωνούνται προς προσφωνούμενο και αντίστροφα:

Προς τον γιο από τον πατέρα: Γιαβρού μ' ή ογλού μ', λ.τ. γανγυ = νεογνό ζώου, θωπευτικά μικρό παιδί (= παιδί μου), ογλυ = γιος.

Από τον πατέρα προς την κόρη: Κουζού μ', λ.τ. kiz = κόρη μου, λέγεται ακόμα από ηλικιωμένο άτομο, άντρα ή γυναίκα, προς νέα γυναίκα, ανεξάρτητα από συγγένεια.

Από τέκνο προς πατέρα ή πεθερό: Πάτερα.

Από τέκνα ή νύφη ή γαμπρό προς μητέρα: Μάνα.

Από τα εγγόνια προς τη γιαγιά: Καλομάννα.

Από τα εγγόνια προς τον παππού: Πάππο.

Από τα ανίψια στην αδελφή του πατέρα ή της μητέρας: Θεία.

Από τα ανίψια στον αδελφό του πατέρα ή της μητέρας: Θείο.

Από τα ανίψια στον αδελφό του πατέρα ή της μητέρας: Νταή ή ταή.

Προς τον αδελφό ή φιλικό πρόσωπο: Αδελφέ ή καρντάσι, λ. τουρκ. kardas.

Προς θείο και σπάνια σε ηλικιωμένο πρόσωπο: Τάττα, λ.τ. dete = θείος.

Από την κοινωνική σχέση προσφωνούνται προς προσφωνούμενο:

Νούνο, νούνα, από το βαπτιστικό προς τον ανάδοχο.

Σύντεκνε, συντέκ'σσα, από τον ανάδοχο στους γονείς του βαπτιστικού και αντίστροφα.

Νέτση (= καλέ), νέκουτση, νέπουτση, από γυναίκα προς γυναίκα, ανεξάρτητα από συγγένεια ή φιλία, συνήθως συνομήλικη.

Πάτση, λ.τ. basi, από αδελφή προς αδελφή, αλλά και σε άλλη γυναίκα φιλικά προσκείμενη.

Πάσα, αλλά και πασά, λ.τ. rasa, προσφώνηση αδελφής προς αδελφό ή σε άτομο μεγαλύτερης ηλικίας.

Νέπε, νέπρε, (νε+μωρέ) προς άνδρα από άνδρα ή γυναίκα.

Νέπρισα, νέψα, προς γυναίκα από άνδρα ή γυναίκα.

Πατριώτη, προς ομοχώριο ή γενικά καταγόμενο από την ίδια περιοχή ή γενικά προς ελληνικής καταγωγής άτομο.

Από την ιδιότητα του προσφωνούμενου (σε ιερέα, μητροπολίτη, ιερωμένο, μοναχό):

Πάτερ.

Πόπα.

Δέσποτα.

Ευλό'ημένε, αλλά και εύλο'ημένε (διπλός τόνος).

Καλό'ερε, αλλά και κάλο'έρε.

Προσφώνηση με το κύριο όνομα και αναβιβασμό του τόνου, αλλά όχι πάντα:

Ε, Γιώρικα.

Ε, Πανάτα.

Ε, Μάρια, αλλά και Μαρία.

Γ. Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

Τα γένη των ονομάτων

Τα γένη στην Ποντιακή Διάλεκτο είναι τρία, όπως και στην ελληνική γλώσσα: αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο. Όμως, όπως και στην αρχαία ελληνική γλώσσα, υπάρχουν ουσιαστικά ανώμαλα κατά το γένος, δηλαδή διαφέρει το γένος στον ενικό αριθμό από αυτό του πληθυντικού, όπως ο σίτος - τα σίτα, ο λύχνος - τα λύχνα, ο δεσμός - τα δεσμά και οι δεσμοί κ.ά. Έτσι και στην Ποντιακή Διάλεκτο ουσιαστικά γένους αρσενικού ή θηλυκού στον ενικό αριθμό, εμφανίζονται σε ουδέτερο γένος στον πληθυντικό αριθμό, π.χ.

η ευχή - τα ευχία ή τα ευχάντας

η ψή - τα ψήα

η κοσσάρα - τα κοσσάρας

η κιντέα - τα κιντέατα

η ημέρα - τα ημέρας

η εγκλεσία - τα εγκλεσίας

ο πετεινόν - τα πετεινάρα

ο μουχτερόν - τα μουχτερά

ο παιδάς - τα παιδιά και οι παιδάντ'

η ώρα - τα ώρας

η μάγαρα - τα μάγαρας και η μαγ'ρά - τα μαγ'ράες (Αμισός)

η νύχτα - τα νύχτας

η στράτα - τα στράτας

η εβδομάδα - τα εβδομάδας

η κουντούρα - τα κουντούρας

η καθυστέρα - τα καθυστέρας

Ευφύλακα ληφθέντα είναι υφιστάμενα
 τα άρθρα σε πλθυντική

- η γαρή - τα γαρήσας
- η μύρα - τα μύρας
- η φραχτή - τα φραχτιά
- η ζεμία - τα ζεμίας
- η θάλασσα - τα θάλασσας
- η χαρά - τα χαράντας
- ο ζυγός - το ζυγόν
- η φωτά - τα φωτάες
- η κοιλία - τα κοιλίας
- η τραγωδία - τα τραγωδίας

η γαρή - οι γαρήσες
 η κωττή - οι κωττήσες
 η φραχιά - οι φραχιάδες
 η χέρσα - οι χέρσες

Παρατήρηση: Τα ουσιαστικά νύχτα, βδομάδα, ζεμία, θάλασσα, φραχτή, στην ουσία δεν αλλάζουν γένος στον πληθυντικό. Το φαινομενικά ουδέτερο γένος στον πληθυντικό προήλθε από την αιτιατική του πληθυντικού π.χ. τας ώρας < τα ώρας με αποβολή του -ς του άρθρου.

Το γένος των δάνειων λέξεων.

Όταν οι λέξεις είναι δάνειες από ξένες γλώσσες (τουρκική, αραβική, περσική) και δηλώνουν πράγματα, τότε στην Ποντιακή Διάλεκτο γίνονται ουδετέρου γένους:

- ζεγκίν (zengi = αναβολέας) → το ζεγκίν(ιν)
- ταβάν (tavan = οροφή) → το ταβάν(ιν)
- χαπάρ' (habar = είδηση) → το χαπάριν
- μαλέζ (malez = χυλός) → το μαλέζ(ιν)

Παρατήρηση: Όταν στη γλώσσα τους δηλώνουν πράγματα, που λήγουν σε -α ή σε -ε, τότε αποδίδονται ως θηλυκού γένους:

- belə, η μπελά ή μπελέν
- mahana, αντιδάνειο, η μηχανή
- charka, η σάπκα (= κάλυμμα κεφαλής) λ. ρωσ.
- plantatzia, η τσάσκα (= ποτήρι τσαγιού) λ. ρωσ.
- perce, περτέ (= η κουρτίνα)
- mesel, mesele (= παράδειγμα, μύθος, παραμύθι, υπόθεση).

teneke → η τένεκε → ο τενέκελ
 pora → η περά → ο περάλ
 sevda → η σεβντά → ο σεβντάλ
 belə → η πελά → ο πελάλ

ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΔΑΝΕΙΑ ΑΠΟ ΞΕΝΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

Η Ποντιακή Διάλεκτος, εντελώς διαφορετική από τις άλλες νεοελληνικές διαλέκτους (Θρακική, ηπειρωτική, θεσσαλική, νησιωτική), άρχισε να γίνεται γνωστή από τον 12ο μ.Χ. αιώνα. Η αναφορά σε αυτήν γίνεται από τον Επίσκοπο Θεσσαλονίκης Ευστάθιο, ο οποίος στα σχόλιά του στην *Ιλιάδα* του Ομήρου γράφει: «έστι δε και μέχρι νυν ακούσαι πολλούς των αγροίκων ούτω και τα ακάνθια αχάντια λέγοντας» και εννοεί τους Ποντίους.

Η διαφορετικότητα οφείλεται στην πανσπερμία των λέξεων, που αυτή διαθέτει. Έτσι συναντάμε τόσο στη γραπτή, όσο και στην προφορική παρουσία λέξεις αρχαιοελληνικές, τουρκικές, αραβικές, περσικές, λατινικές, βενετσιάνικες, ιταλικές, ηχοποίητες, αντιδάνεια. Η αφθονία των τουρκικών λέξεων οφείλεται στο γεγονός ότι ο Πόντος διήνυσε μακρά περίοδο κατοχής υπό τους Τούρκους, οι οποίοι υπήρξαν απηνείς πολέμοι της χρήσης της ελληνικής γλώσσας, και ιδιαιτέρως της Ποντιακής Διαλέκτου. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η διάσωση του επωνύμου Τιλσίζογλου, που σημαίνει αυτόν που στερείται τη γλώσσα (οργάνου), την οποία απέκοπταν οι Τούρκοι, γιατί τόλμησε να κάνει χρήση της μητρικής του γλώσσας (της ελληνικής). Ο Πόντος υπήρξε σταυροδρόμι λαών και πολιτισμών. Έτσι δικαιολογείται η ύπαρξη λέξεων από πολλούς και διαφορετικούς λαούς.

Η Ποντιακή Διάλεκτος έχει κατά βάση ιωνικό υπόβαθρο, αλλά και ένα αξιοσημείωτα μεγάλο ποσοστό ομηρικών λέξεων. Η τελική της διαμόρφωση έγινε κάτω από την επίδραση της ελληνιστικής κοινής. Μέχρι τον 19ο αιώνα δεν έχουμε γραπτά κείμενα, αν εξαιρέσουμε βέβαια τους κώδικες της Ι. Μονής Βαζελώνα. Αυτός είναι ο λόγος, που δεν μπορούμε να ανιχνεύσουμε με ακρίβεια τα στάδια και τις λεπτομέρειες της εξέλιξής της. Η ποντιακή ήταν ένας κώδικας προφορικής παράδοσης, μια και στα σχολεία του Πόντου η γλώσσα εκπαίδευσης ήταν η ελληνική γλώσσα. Η καταγραφή των διαλεκτικών κειμένων αρχίζει τον 19ο μ. Χ. αιώνα.

Από την αρχαία ελληνική διασώζονται πάρα πολλές λέξεις: το αχάντ' (η άκανθος), λείχω (λείχω), βαβάκα (βάβαξ = φλύαρος), χειρομύλ' (χείρ+μύλος), ιστάριν, ρινίν (ρίνη), άλειμμα (αλείφω), λαχτόριν (αλέκτωρ), κιντέα (κνίδη), στουλάρ' (σύλος).

Οι γλώσσες είναι ζωντανοί οργανισμοί, εξελίσσονται, δίνουν δάνεια και παίρνουν. Έτσι και η Ποντιακή δάνεισε και δανείστηκε λέξεις από λαούς με τους οποίους ήρθε σε επαφή (η παράθεση των δανεισμένων λέξεων είναι ενδεικτική). Τα περισσότερα δάνεια, αλλά και αντιδάνεια είναι από την τουρκική γλώσσα.

Τουρκικές λέξεις.

αβτζής = κυνηγός, (avci)

αβλαεύω = κυνηγώ, ψαχουλεύω, κατασκοπεύω (avlamak)

γαβούν = πεπόνι (kaun)

γαβουρεύω = τηγανίζω (kaurmak)

καζανεύω = κερδίζω χρήματα (kazanmak)

τιτίν = καπνός (tutum)

ταβίζω = μαλώνω, καυγαδίζω (dava)

πουσμανεύω = μετανιώνω (pisman)

συρινεύκουμαι = ταλαιπωρούμαι, βασανίζομαι (suruklemek)

ταπιέτ = χαρακτήρας (tabiat)

ζαμάν = χρόνος, καιρός (zaman)

γουρεύω = στήνω (kurmak)

γερά = πληγή (yara)

ατματζάς = γεράκι (atmaca)

αρτουρεύω = αυξάνω, περισεύω (artimak)

αρτούκ = αρκετά, πια (artik)

γεργάν = πάπλωμα (yorgan)

τολανεύω = περιφέρομαι (dolanmak)

οτζάχ' = τζάκι (ocaği)

ορτακόν = συνεταιρικό (ortak)

πεσλεεύω = τρέφω (beslemek)

γαπατουρεύω = καλύπτω (karamak)

Ελληνοτουρκικές λέξεις.

Είναι οι λέξεις που συντίθενται από μια ελληνική και μια τουρκική λέξη.

τσαμουρόχτιστος = (çamur + κτιστός)

αγαβούρευτος = (α στερητικό + kavurmak)

παραζάμανα = (παρά + zaman)

αλευροτσούβαλο = (αλεύρι + çuval)

Από την αραβική γλώσσα.

χατούμ'ς = ευνούχος (hadim)

χατίρ' = χάρη (hatir)

τζαζού = ραδιούργα γυναίκα (djassous)

μαραφέτ' = τέχνη, τέχνασμα (marifet)

τζαχάλης = ο άπειρος, ο αδαής (djahil < çahal)

φεσάτ' = ραδιουργία (fessad)

χασνά = το θησαυροφυλάκιο (hazine)

χαλέ = αφοδευτήριο (hale)

χάρκ' και χαρούχ' = αυλάκι (harq)

χας = το ανόθευτο, το καθαρό (has)

χιλέ = ο δόλος (hile)

Από τη λατινική γλώσσα.

Τα λατινικά δάνεια έχουν ενταχθεί πλήρως στη Διάλεκτο και στο μορφολογικό σύστημα. Οι λέξεις κλίνονται κανονικά και ως εκ τούτου εκ πρώτης όψεως δε δείχνουν να είναι προϊόντα δανεισμού και μάλιστα από τη λατινική.

σίχνα = σημάδι (signum)

φουρκίζω = πνίγω (furca)

τσακέλ' = τσάπα (sarcelium)

κουκάρα = αγκυλωτή άκρη ξύλου (cogo=συλλέγω)

κόξα = μηρός (coxa = μηρός, ισχίο)

χροσπώνω = δίνω κάτι κρυφά (cuspris = δόρυ)

σοκροχώματα = έθιμο του γάμου (soccer = πεθερός+χώματα)

τσακούτς = τσεκούρι (securus = πέλεκυς)

κιουκιούμ' = μεγάλη κανάτα από μπρούντζο (cucuma = κανάτα)

γουλέας = ο λαίμαργος και γούλα = ο λαιμός (gula = λαιμός)

παπόρ' = το βαπόρι (varor = ατμός)

κουνί = κούνια (cupa = νηπιακή ηλικία)

οσπίτ' = σπίτι (hospitium = ξενώνας)

φοσίζω = παραχώνω, φόσισμα = παράχωμα (fodio = σκάβω, εξορύσσω, fossa = όρυγμα)

μουντζούρ' και κατάληξη -ούριν = μουντζούριν (muso = ρύγχος ζώου και συνεκδοχικά τα μούτρα του ανθρώπου).

Περσικές λέξεις.

χάμης = άψητος, ωμός (ham)

περισιάντς = ταλαιπωρημένος, ακατάστατος (perichan)

τέρτ' = λύπη (dert)

τουβάρ' = τοίχος (duvar)

κεμεντζέ = ποντιακή λύρα.

Αρμενικές λέξεις.

αντούρ = επί κατάρας, αδέσποτο

κούστ' = σβώλος

μαλέζ' = είδος φαγητού από χυλό

πουσίντα = είδος φαγητού

τζουμούρ' = φαγητό από ψημένο ξερό ψωμί (συνήθως με χτυπητό αβγό)

τσίχρίτα = ακρίδα

λετζέκ' = είδος μαντήλας

χοχόλ' = σκουπίδι.

Γ. Κ. Χατζόπουλος

(Δες περισσότερα στο υπό έκδοση βιβλίο του Γ. Κ. Χατζόπουλου, *Τα δάνεια της Ποντιακής Διαλέκτου από άλλες γλώσσες*).

ΕΠΩΝΥΜΑ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΑ ΠΟΝΤΙΩΝ*

Δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια πότε ακριβώς καθιερώθηκε η χρήση των επωνύμων. Πάντως προηγήθηκε η χρήση των κυρίων ονομάτων. Τα επέβαλε η ανάγκη της διάκρισης ανάμεσα σε πρόσωπα, που έφεραν το ίδιο κύριο όνομα. Στην περίπτωση αυτή ήταν αναγκαία και η παράθεση του ονόματος του πατέρα ή της μητέρας, όταν αυτή ήταν πιο γνωστή από τον πατέρα λόγω χαρακτηριστήρα ή καταγωγής ή περιουσιακής κατάστασης ή αν ο σύζυγος βρισκόταν για πολλά χρόνια στην ξενιτειά. Έτσι σε αυτήν την περίπτωση είχαμε: Τη Νικόλα ο Χρύσον (ο Χρύσος, ο γιος του Νικόλα) ή τη Σόνιας ο Πανάτας (Ο Παναγιώτης, ο γιος της Σόνιας).

Στην αρχαία Αθήνα η ταυτότητα ενός ατόμου προσδιοριζόταν με τρία ονόματα: το κύριο όνομα, το όνομα του πατέρα σε πτώση γενική και ο τόπος καταγωγής σε επιθετική μορφή και πτώση ονομαστική, όπως Θεουκιδίδης Ολόρου Αλιμούσιος, Περικλής Ξανθίππου Αθηναίος, Σωκράτης Σωφρονίσκου Αθηναίος, Λυσίας Κεφάλου Αθηναίος κ.ά.

Στην ομηρική εποχή κοντά στο κύριο όνομα τίθεται και το όνομα του πατέρα με μια από τις καταλήξεις -είδης, -ίδης, -άδης. Είναι μια προσπάθεια καθιέρωσης επωνύμου για τον καλλίτερο προσδιορισμό της ταυτότητας του ατόμου.

Στην Ποντιακή Διάλεκτο τα επώνυμα προήλθαν από το βαπτιστικό όνομα, το επάγγελμα, τον τόπο καταγωγής, το χρώμα των ματιών, του δέρματος, των μαλλιών, τις σωματικές ή ψυχικές αρετές και τα ελαττώματα, τη φύση του σώματος, από εβραϊκά ονόματα, από βυζαντινά ονόματα, από το κύριο όνομα του πατέρα, από φυσικά φαινόμενα, παρατσούκλια κ.ά. Οι καταλήξεις των επωνύμων είναι ποικίλες:

Πολλοί από τους πρόσφυγες Ποντίους, μετά την έλευσή τους στην Ελλάδα, μεταγλωττίσανε τα τουρκικά επώνυμά τους παραθέτοντας τις καταλήξεις -ίδης, -είδης, -ιάδης, κάποιιοι και σε -ώφ, για να δηλώσουν με έμφαση την ελληνική τους καταγωγή.

Α. Επώνυμα

Από βαπτιστικά.

Ανδρεάδης (Ανδρέας).

Αμαραντίδης (Αμάραντος).

Ανανιάδης (Ανανίας).

Προκοπίδης (Προκόπιος).

---

* Η ενότητα αποτελεί μέρος εκτενούς μελέτης του Γ. Κ. Χατζόπουλου που δημοσιεύτηκε στον 57° τόμο του περιοδικού Αρχείον Πόντου, 2017).

Δρακοντίδης (Δράκος).
Αθανασιάδης (Αθανάσιος).

Από εβραϊκά.

Αβραάμ (Αβραμίδης).
Ισαάκ (Ισαακίδης).
Ιωσήφ (Ιωσηφίδης).
Εφραΐμ (Εφραιμίδης).
Μωυσής (Μωυσίδης και Μωυσιάδης).
Ιορδάνης (Ιορδανίδης).
Θωμάς (Θωμαΐδης).
Δανιήλ (Δανιηλίδης).

Από επαγγέλματα.

Κεραμείδης, κεραμοποιός και αγγειοπλάστης, το τουρκικό πουρούτς.
Μουμτζίδης, κηροποιός και κηροπώλης.
Μουταφίδης, πλέκτης καλυμμάτων αλόγων (από το τουρκικό μούταφ).
Δεβετζίδης, καμηλιέρης (από το τουρκικό ντεβετζή = οδηγός καμήλας).
Χαρπαντίδης, οδηγός καραβανιού (από το αραβικό harban = οδηγός καραβανιού).
Κετεντζίδης, πωλητής λινού υφάσματος (από το τουρκικό ketenci).
Κερβανίδης (από το τουρκικό kervan = συνοδός οδοιπόρων).
Ζουρνατζίδης (από το τουρκικό zurna = βαρύαυλος).
Ατματζίδης (από το τουρκικό atmak = ακοντιστής).
Σεμερτζίδης (ο κατασκευάζων σάγματα, από το τουρκικό semer = δάνειο από το ελληνικό σάγμα - σαγμάριον).
Παμπούκης (από το τουρκικό pamuk ή pamruk = βαμβάκι), μεταγλωττίστηκε σε Βαμβακίδης.
Κεσίσογλου και Κεσίδης (από το τουρκικό kesis = παπάς).
Γιαζιτζόγλου (από το τουρκικό yazıcı = γραφέας), μεταγλωττίστηκε σε Γραμματικόπουλος.

Από τον τόπο καταγωγής.

Τοκατλίδης (Τοκάτη).
Σταυριώτης (Σταυρίν).
Υψηλάντης (Υψηλα).
Απεσλίδης (Απές).
Κοροξενίδης (Κορόξενα).
Κογκαλίδης (Κόγκα).
Κρανίδης (Κράνα).
Κοασίδης (Κοάσιο).

Από σωματικά και ψυχικά γνωρίσματα.

Κουλαξίδης (kulak = ο στερούμενος αυτιών).

Παρμακσούζ' (ο στερούμενος δακτύλων), μεταγλωττίστηκε σε Αδάκτυλος.

Τσιρκινίδης (cirkin = άσχημος).

Τσίλογλου (cil = κηλίδα).

Τσαχουρίδης (cahir = γαλανομάτης).

Ουζουνίδης (uzun = μακρύς).

Καρακασίδης (kara + kas = μαύρα φρύδια).

Άκογλου (ak + oglu = λευκός + γιος).

Ασλανίδης (aslan = λιοντάρι).

Πεχλιβανίδης (pehlivan = παλαιστής).

Ζαΐφίδης (αραβ. zayıf = αδύνατος).

Μουρατχανίδης (murat = επιθυμία).

Σαχαρίδης (sakar = λευκή κηλίδα).

Μουμουλίδης (μουμούλιν, ήσυχος άνθρωπος).

Καρασαββίδης (kara = μαύρος και Σάββας).

Τοπαλίδης (topal = κουτσός).

Νατσαρίδης (nacar = αμήχανος).

Κωφίδης (κουφός).

Σαριπανίδης (sari = ξανθός).

Καράκαφας (kara + kafa = μαύρος + κεφάλι), μεταγλωττίστηκε σε Μαυροκεφαλίδης.

Από επιφανή καταγωγή.

Ακρίτας.

Αμιράς.

Φωκάς.

Αυγερινός.

Εφραιμάντων (Εφραίμ).

Μιχαηλάντων (Μιχαήλ).

Ιορδαμάντων (Ιορδάμ').

Ζαμάνων (Ζαμάνο).

Επώνυμα από παρωνύμια.

Κάποια επώνυμα στην επαρχία Χαλδίας προήλθαν από παρωνύμια. Το επώνυμο όμως αυτό διατηρήθηκε μόνο στο άτομο, που του προσάφθηκε, χωρίς αυτό να μεταβιβάζεται στο γιο ή στους γιους του, πολύ δε περισσότερο στα εγγόνια του, όπως Αβραάμ υιός Θεοδώρου του επονομαζομένου Κετενέ, Γεώργιος υιός Γερασίμου του επονομαζομένου Αλεπού, Πέτρος υιός Γρηγορίου του επονομαζομένου Χασανίτση κ.ά.

Μητρωνυμικά.

Στην επαρχία της Χαλδίας είχαμε και τούτο το πρωτόγνωρο φαινόμενο. Να

δημιουργείται επώνυμο από το όνομα της μητέρας, όπως Κωνσταντίνος υιός Χριστοφόρου της Ζιλφής, Γιαννούλ' υιός Χριστοφόρου της Αρσινόης κ.ά.

Επώνυμα και παρωνύμια της Οινόης.

Όπως μας πληροφορεί ο αείμνηστος φιλόλογος Ιορδάνης Παμπούκης ή Βαμβακίδης, στην Οινόη ήταν γνωστά τα ακόλουθα επώνυμα:

Καμπέρης (από το αραβικό *kamber* = δούλος), μεταγλωττίστηκε σε Καμπερίδης.

Καλπακτσής (από το τουρκικό *kalrakci* = ο κατασκευαστής ή πωλητής καπέλων), μεταγλωττίστηκε σε Καλπακίδης.

Σαπουτμάς (από το τουρκικό *sapitmak* = παράφρων).

Ποικίλα.

Τσαχιλίδης (*cahil* = αμαθής, άπειρος νέος).

Γιλντιρίμης (*yildirim* = κεραυνός).

Καραϊσαρλίδης (*kara + hisar* = μαύρο κάστρο).

Κουρτίδης, Κούρτογλου (*kurt* = λύκος).

Χορόζογλου, Χοροζίδης (*horoz* = πετεινός), μεταγλωττίστηκε σε Πετεινόπουλος ή Αλεκτορίδης.

Γιαμουρίδης (*yagmur* = βροχή) μεταγλωττίστηκε σε Βροχίδης ή Βροχόπουλος.

Τεπέλογλου (*tere + oglu* = κορυφή και γιος) μεταγλωττίστηκε σε Τεπελίδης, Κορυφίδης.

Αϊβάζογλου (*aynaz + oglu* = υπηρέτης και γιος) μεταγλωττίστηκε σε Αϊβαζίδης.

Φελαχίδης (*felah* = σωτηρία, ευδαιμονία).

Δογανίδης (*dogan* = γεράκι).

Καραφουλίδης (*kara + ful* = μαύρο γιασεμί).

Τοπουζίδης (*topuz* = σφαίρα, μπάλλα).

Πεζικιανίδης (*bazirkian* = πλανόδιος έμπορος, περσικό).

Πατουλίδης (*ratul* = δράγμα λαναρισμένου μαλλιού).

Ζερζελίδης (*zerzele* = σεισμός) δε μεταγλωττίστηκε.

B. Ονόματα βαπτιστικά ανδρών και γυναικών

Τα κύρια ονόματα ανδρών και γυναικών προέρχονται από την αρχαιότητα, το Βυζάντιο, τη Βίβλο και την ιστορία.

Από την αρχαιότητα.

Η τάση των Ποντίων να βάζουν ονόματα από την αρχαία Ελλάδα εκδήλωνε την επιθυμία τους να συνεχίσουν την καταγωγή τους πέρα από τα άλλα ουσιαστικά στοιχεία, όπως γλώσσα, θρησκεία, ήθη και έθιμα και με την ονοματοδοσία. Αυτή η επιμονή των Ποντίων κίνησε εύλογα την υποψία τούρκου αξιωμα-

τούχου, ο οποίος εκφράστηκε: «Τι θα γίνει με σας, όλο Αλέξανδρος και Περικλής και Σωκράτης βάζετε στα παιδιά σας!».

Στα αγόρια:

Σωκράτης, Ηρακλής, Αριστοτέλης, Στρατόνικος, Πίνδαρος, Φιλοκτήμων, Αλέξανδρος, Σοφοκλής, Δημόκριτος, Φωκίων, Ευριπίδης, Καλλίστρατος, Μιλτιάδης, Επαμεινώνδας, Ξενοφών, Λεωνίδα, Περσεύς, Κλεάνθης, Διογένης, Οδυσσεύς, Αχιλλεύς, Ιεροκλής, Πάτροκλος κ.ά.

Στα κορίτσια:

Ανδρομάχη, Αντιγόνη, Ιοκάστη, Ισμήνη, Ευρύκλεια, Θάλεια, Ιφιγένεια, Καλλιόπη, Ξανθίππη, Ξάνθη, Κλειώ, κ.ά.

Από τα βυζαντινά χρόνια.

Στα αγόρια:

Ευστάθιος, Φώτιος, Βελισσάριος, Μελέτιος, Θεοφάνης, Κύριλλος, Μιχαήλ, Ανδρόνικος, Βασίλειος, Ισαάκιος κ.ά.

Στα κορίτσια:

Ανδρονίκη, Ειρήνη, Θεοδοσία, Θεογνωσία, Θεοδότα, Θεοπίστη κ.ά.

Από τη Βίβλο.

Στα αγόρια:

Αβραάμ, Ισαάκ, Αδάμ, Ιακώβ, Ναθαναήλ, Ησαΐας, Ιερεμίας, Νικόδημος, Παύλος, Ιορδάνης, Αναστάσιος, Ανέστης, Ματθαίος, Ανανίας, Ραφαήλ, Λάζαρος, Ηλίας κ.ά.

Στα κορίτσια:

Αγγελική, Μαγδαληνή, Παρθενόπη, Μυροφόρα, Λευκοθέα, Χαρίκλεια, Σαμάλα, Γοργονία, Λεοντή, Καραφούλα, Παλάσσα, Γεθησημανή, Βηθλεέμ κ.ά.

ΤΟ ΑΠΑΡΕΜΦΑΤΟ ΣΤΗΝ ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟ

Η ύπαρξη του απαραιμφάτου στην Ποντιακή Διάλεκτο απετέλεσε αντικείμενο μελέτης και διαφωνιών ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα. Οι απόψεις των μελετητών της Διαλέκτου δίστανται. Μερικοί μελετητές υποστήριξαν την περιορισμένη χρήση στις περιοχές του Όφη, των Σουρμένων, της Σάντας, της Ίμερας και του Σαράχου. Κάποιοι άλλοι αρνούνται την ύπαρξή του εντελώς. Τέλος υπήρξαν και οι θερμοί υποστηρικτές της ύπαρξης του απαραιμφάτου στην Ποντιακή Διάλεκτο.

Οι ξένοι Hesseling, Dawkins και οι δικοί μας Παρχαρίδης, Οικονομίδης και Α. Α. Παπαδόπουλος κατέγραψαν απαραιμφατικούς τύπους στη Διάλεκτο, όπως αυτή μιλιόταν στις πανάρχαιες κοιτίδες μας. Με τον ξεριζωμό και την ανταλλαγή η ισχυρή επίδραση της νέας ελληνικής επηρέασε την εξέλιξη της Διαλέκτου με αποτέλεσμα να εκλείψουν αυτοί οι τύποι. Επιβίωσαν πια οι τύποι «'κί θέλω, 'κί πορώ να πορπατώ», όπως ακριβώς επιβίωσαν και στην κοινή νεοελληνική.

Υπέρμαχος της ύπαρξης του απαραιμφάτου υπήρξε ο Α. Α. Παπαδόπουλος, ο

οποίος δέχεται το τελικό απαρέμφατο και τη συντακτική θέση, που κατείχε αυτό στα αρχαία ελληνικά, δηλαδή επέχει θέση προστακτικής και προτροπτικής σημασίας. Στο έργο του *Ιστορική Γραμματική της Ποντικής Διαλέκτου* παραθέτει τα απαρέμφατα:

έρχομαι → ερθείναι και ερθάναι

τρώγω → έφαγα → φαείναι και φαγείν → φαείν

κόφτω → έκοψα → κόψειν κόψειναι → κόψ'ναι

Ο Α. Α. Παπαδόπουλος δέχεται ακόμα και την ύπαρξη απαρεμφατικών ουσιαστικών, όπως συμβαίνει στα αρχαία ελληνικά, π.χ.

το λέγειν = η ομιλία

το βαφτίσειν = η βάφτιση

το μοιράσειν = το μερίδιο

Με τις απόψεις του Α. Α. Παπαδόπουλου συντάσσονται και οι Deffner και Dawkins.

Αντίθετη είναι η θέση του Δ. Τομπαΐδη, ο οποίος παίρνει αρνητική θέση απέναντι στους υποστηρικτές της ύπαρξης του απαρεμφάτου και υποστηρίζει ότι σε κανένα δημοσιευμένο υλικό δεν εντοπίστηκε το απαρέμφατο.

Ο Π. Μελανοφρύδης στο συλλεγέιν από αυτόν Γλωσσάριον του χωρίου Άδισσα παραθέτει τα εξής απαρέμφατα:

γράφ'ναι, γραφήναι

εγροικέζ'ναι

εντραπήναι

αχπάζ'ναι

μαθέζ'ναι

ευκαιρώζ'ναι

Απαρέμφατα συναντάμε και στη «Σωνίτσα» του Γ. Ζερζελίδη: πριν εγώ ερθείναι και είχες λεγείναι(σελ. 52, εκδόσεις Κυριακίδη).

Ο Δ. Οικονομίδης στη «Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου», σ.σ 271-273 γράφει: «χρήσις της απαρεμφάτου γίνεται σπανίως μεν με τα βουλήσεως σημαντικά ρήματα, όπως θέλω και με το δυναμικόν επορώ....». Παραθέτει σειρά απαρεμφάτων με καταλήξεις:

-θήναι, -τήναι, -ήναι, -είνε, -ειν, -σειν.

αγαπεθήναι

αλεστήναι

ανασπαλθήναι

εμπάναι

χωρίσ'νε

δοχτήναι

ελάναι

ποι'σείναι

Δ. Οικονομίδης

Ο Δ. Οικονομίδης στη Γραμματική του (σελ. 273) γράφει ότι το απαρέμφατο στο ιδίωμα του Όφη και του Σαράχου και ενίοτε της Χαλδίας και της Τραπεζούντας εμφανίζεται ως κλιτό και στους δύο αριθμούς, όπως συμβαίνει με το έναρθρο απαρέμφατο στα αρχαία ελληνικά, όπου βέβαια κλίνεται μόνο το άρθρο.

Είναι γεγονός ότι στις περιοχές Χαλδίας και Τραπεζούντας, οι οποίες είχαν υψηλή οργανωμένη παιδεία, το απαρέμφατο εξέλιπε κατά τον 19ο και 20ο αιώνα, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε πιο πριν. Οι περιοχές με λιγότερο υψηλή παιδεία (Όφισ, Ίμερα, Σούρμενα, Σάντα) διατήρησαν τους απαρεμφατικούς τύπους καθώς δέχτηκαν σε πολύ μικρότερο βαθμό την επίθεση της νέας ελληνικής.

Σήμερα, μετά την παρέλευση σχεδόν ενός αιώνα από τον ξεριζωμό, είναι πια δύσκολο να μιλάμε για την επιβίωση του απαρεμφάτου. Ακόμα και αν υπήρξε στο παρελθόν, δεν είναι εύκολο να διαγνωστεί, μια και δεν ήταν δυνατόν η τεχνολογία να αποτυπώσει τον προφορικό λόγο εκείνης της εποχής. Αποτελεί εξαίρεση το απαρέμφατο φαείν, το οποίο εκλαμβάνεται ως ουσιαστικό (= το φαγητό).

Τέλος στα «*Δημοτικά Τραγούδια του Πόντου*» του Π. Λαμψίδη συναντάμε τα απαρέμφατα «πριν βρέξ'ναι, πριν χιονίσ'ναι», «πριν γομωθίν'». Εδώ έχουμε την περίπτωση χρονικής πρότασης με το πριν και απαρέμφατο, όπως στην αρχαία ελληνική γλώσσα. (Μ. Ι. Μπαχαράκη, *Συνειρμικό και Λειτουργικό Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής*, τ. Πρώτος, σ. 129, Θεσσαλονίκη 1993).

(Η ενότητα αποτελεί μέρος εκτενούς μελέτης του Γ. Κ. Χατζόπουλου, που θα δημοσιευτεί προσεχώς).

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΔΕΙΝΩΣΗ

Αυτοσχέδιο κείμενο του Γ. Κ. Χατζόπουλου

Η Αρουτσάβα εζήνεν με τον άντραν ατ'ς 'ς σο Τσινίκ. Ο άντρας ατ'ς ο Θεόφιλον σειράν 'ς σο λόγον καν'νάν 'κ' εδίνεν. Τουρ τουρ εκαλάτσευεν. Άφωρισμένε, έλεεν ατον η γαρή ατ'. Το στόμα σ' απάν' 'κ' έρ'ται. Εκείνος ετέρ'νεν ατεν άγρα άγρα. Λόγον 'κ' έσ'κωνεν. Πολλά φορές η Αρουτσάβα έλεεν 'ς ση συνύφ'σαν ατ'ς. Τη Θεόφιλονος τ'αχούλ' βοζ βοζ ευτάει. 'Κ' εγροικά το 'κί πρέπ' να λέξει πολλά. Αμάν και τη νύχταν ησυχίαν 'κ' έχω. Ασ' ση νεγκασία μ' να κοιμούμαι 'κί πορώ. 'Κί κανείται η νεγκασία μ', έχω και τον Θεόφιλον. Όλον τη νύχτα χαρχαρίζ'. Τον παλαλόν πήγαρτέρε έλεα ατον. Τέρεν, τ' ομμάτα σ' δεκατέσσερα, ωρία κι ωρία παίρ'νε σε 'ς σο ψιλόν και θα περιγελούν εσε. Ε'είνος τη χαβάν ατ'. Τουρ τουρ το στόμαν ατ' 'κ' έστεκεν. Δουλείαν 'ς σ' οσπίτ' με το ζορ εποί'νεν. 'Σ σα χωράφα και 'ς σα μαντρία, παντού κεικά η Αρουτσάβα. Αποβρα'ής εβάλλ'νεν τα χαϊβάνα με το κέλε κέλε 'ς σο μαντρίν. Μαναχόν για τα μαντρία και τα χωράφα 'κ' έτον η Αρουτσάβα. Εποί'νεν και τα πρακτικά δατρικά. Εσέρευεν μελεσσιδί' χορτάρ', μανουσάκα και εφταβότανα. Με τ'ατά εποί'νεν ιλάτσα κι εταούτευεν ατα 'ς ση γειτονίαν. Ούλ' εδί'ναν ατην πολλά ευχίας. Πολλούς εγλύτωνεν ασ'σα πónα. Εποί'νεν ατ'ς καλά.

Η Γλωσσική δεινώση ή υπερβολή χρησιμοποιείται πολλές φορές για να εξαρθεί το νόημα μιας λέξης ή φράσης. Αυτή επιτυγχάνεται:

Με την επανάληψη της ίδιας λέξης.

Κέλε κέλε το μουσκάρ' εσέβεν 'ς σο μαντρίν (λέγεται, όταν κάποιος επιτυγχάνει την προσπάθειά του με ήπιο τρόπο, καλόπιασμα).

Τουρ, τουρ καλατδεύ' (λέγεται για τον φλύαρο).

Γάλα γάλα έρθεν 'ς σα ήμαρτα (σιγά σιγά συμμορφώθηκε ή έγινε συνεννοήσιμος).

Καλά καλά 'κ' εκοιμέθα (δεν είχα καλοκοιμηθεί ακόμη).

Άγρα άγρα τερεί με (με βλέπει πολύ απειλητικά).

Μουρ μουρ άλλο 'κί στέκ' (δε σταματάει διαμαρτυρόμενος).

Ταν ταν ταντανίζ' α' (το επαναλαμβάνει διαρκώς).

Σορ σορ τρέχ' το νερόν (το νερό τρέχει με ταχύτητα και θόρυβο).

Γρα γρα βροντά (όταν έχουμε συνεχείς και δυνατές βροντές).

Ζουρ ζουρ πάει κι έρ'ται (πηγαινοέρχεται ασταμάτητα).

Βοζ βοζ ευτάει (λέγεται για άτομο, που δεν πολυκαταλαβαίνει, έχει μειωμένη νοημοσύνη).

Χαρ χαρ χαρχαρίζ' (ροχαλίζει διαρκώς και δυνατά).

Με την προσθήκη αριθμητικών.

Ώγα φοράς είπ' ατο (το είπα άπειρες φορές).

Τ' ομμάτα σ' δεκατέσσερα (πρόσεχε πολύ).

Δέκα θα νουνίεις και μίαν θα καλατδεύ'ς (σκέψου πρώτα, πριν μιλήσεις).

Η κάτα έν' εφτάψυχος (είναι μακροζώητη η γάτα).

Το εφταβότανον λαρών' πολλά γεράες (έχει πολυθεραπευτικές ιδιότητες).

Ώιλιάκκερος επέμ'νεν (έγινε δυστυχέστατος).

Τρίμμαν τρίβραστον (χυλός βρασμένος τρεις φορές).

Μαλέζ' σαραντάβραστον (χυλός βρασμένος σαράντα φορές).

Τραντέλληνες (τριάντα φορές Έλληνες).

Με πρώτο συνθετικό τη λέξη θεός και επίθετο.

Θεόφτωχος (πολύ φτωχός).

Θεομόναχος (εντελώς μόνος).

Θεόγυμνος (εντελώς γυμνός).

Θεόκουφος (εντελώς κουφός).

Με πρώτο συνθετικό τη λέξη όλος και ουσιαστικό.

Ολοχρονία (όλη τη χρονιά).

Ολονυχτία (όλη τη νύχτα).

Ολήμερα (όλη τη μέρα).

Με την αντωνυμία πας και μετοχή ή επίθετο.

Παντολαλεμένος (πολύ ξακουστός).

Πανέμορφος (πάρα πολύ όμορφος).

Με την τουρκική λέξη ντιπ (= dip = πυθμένας, πάτος) και επίθετο.

Ντιπ ζαντός έν' (είναι πολύ τρελός).

Ντιπ εύκαιρος έν' (του λείπει εντελώς η σοβαρότητα).

Ντιπ αγροίκιστος έν' (δεν καταλαβαίνει τελείως, δεν έχει την πρέπουσα συμπεριφορά).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Περιληπτική απόδοση του κειμένου στα νέα ελληνικά.

Πώς χαρακτηρίζετε την Αρουτδάβα. Γνωρίζετε άλλες γυναίκες στον Πόντο, που ασχολούνταν με τη λαϊκή ιατρική;

Δώστε μερικά βότανα και περιγράψτε τη χρήση τους.

Δώστε δικές σας περιπτώσεις γλωσσικής δεινωσης.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Μάθημα 1ο

Πάρθεν η Ρωμανία.

Το ποντιακό δημοτικό τραγούδι «πάρθεν η Ρωμανία» είναι ένας θρήνος για την πτώση της βασιλεύουσας, αλλά υπάρχει η ελπίδα μέσα σε αυτόν της εθνικής αποκατάστασης, πίστης της επιβίωσης του Γένους, θεματολογικά συναφές με το «**πάλι με χρόνια με καιρούς πάλι δικά σας θα 'ναι**». Αυτό το ποίημα κέντρισε την προσοχή του Κ. Π. Καβάφη και άνοιξε διακειμενική συνομιλία μαζί του. Ο Καβάφης τόλμησε κάτι μοναδικό, ανέμειξε ολόκληρες φράσεις από το ποντιακό δημοτικό τραγούδι με τα υπόλοιπα στοιχεία του ποιήματος, τα καθαρά καθαφικά. Το ποίημα άρτιο τεχνικά παρέμεινε ανέκδοτο και ανήκει στα λεγόμενα «κρυμμένα» του Κ. Π. Καβάφη.

Κ. Π. Καβάφης.

«Όμως απ' τ' άλλα πιο πολύ με άγγιξε το άσμα
το Τραπεζούντιον με την παράξενή του γλώσσα
και με την λύπη των Γραικών των μακρυνών εκείνων
που ίσως όλο πίστευαν που θα σωθούμε ακόμη».
Έναν πουλίν, καλόν πουλίν, εβγαίν' από την Πόλην,
ουδέ 'ς σ' αμπέλα 'κόνεψεν ουδέ 'ς σα περιβόλα.
Επήγεν και εκόνεψεν 'ς σ' Αγιά-Σοφιάς την πόρταν.
Έσειξεν τ' έναν το φτερόν 'ς σο αίμαν βουτεμένον
και 'ς σ' άλλο το φτερόν αθε, χαρτίν έχει γραμμένον.
Ατό κανείς 'κ' ενέγνωσεν, ουδ' ο μητροπολίτης,
έναν παιδίν, καλόν παιδίν, έρχεται κι αναγνώθει.
Σείτ' αναγνώθει, σείτα κλαίει, σείτα κρούει την καρδίαν:
-Ναίλι εμάς και βάι εμάς, 'πάρθεν η Ρωμανία!
Μοιρολογούν τα εγκλησιάς, κλαίγ'νε τα μοναστήρα,
κι Αγιάννες ο Χρυσόστομον κλαίει δερνοκοπάται.
-Μη κλαίς, μη κλαίς, Αγιάννε μου, και δερνοκοπισκάσαι.
-Η Ρωμανία πέρασεν, η Ρωμανία 'πάρθεν.
-Η Ρωμανία κι αν επέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

΄σα = στα

΄κόνεψεν-κονεύω ή γονεύω = κάνω στάση, διανυκτερεύω, λ. τουρκ. konmak = καταλύω κάπου. Σχετικές φράσεις: Τα κοσσάρας εκόνεψαν απέσ΄ ΄ς σην πόνα, το μελεσιδ΄ εκόνεψεν

σειτᾶ = καθώς, χρονικός σύνδεσμος, ως+είτα = σείτᾶ

άλλο ΄κι΄ λέγω και γελώ, ΄κι΄ άλλο ΄κι΄ μασχαρεύω

άλλο ποπάς ΄κι΄ ΄ίνουμαι, ς΄σο ιερόν ΄κ΄ εμπαινῶ

σειτᾶ θα ψάλλω, τραγωδῶ, σαθεύω κι απομένῶ

ναϊλί = αλλ΄ οίμοι. Σχετλιαστικό επιφώνημα λύπης, αἶλλοί, ναἶλλοί

΄πάρθεν = πάρθηκε, κυριεύτηκε, παθητικός αόριστος, ε αντί του η

Ρωμανία = η χώρα των χριστιανῶν, από το Λατινικό Romanus. Η λέξη Ρωμαίος επικράτησε έναντι της λέξης Έλληνας για να δηλώσει τον υπήκοο της Αυτοκρατορίας, μια και η λέξη Έλληνας στα χρόνια του Χριστιανισμού ταυτίστηκε με τους ειδωλολάτρες

άθε = προσωπική αντωνυμία γ΄ προσώπου, ομηρική λέξη

δερνοκοπισκάται = ολοφύρεται, χτυπιέται, δέρνω + κοπῶ = χτυπῶ (τραβῶ τα μαλλιά μου για τη συμφορά, που με βρήκε)

ατό = προσωπική αντωνυμία γ΄ προσώπου ατός, ατέ, ατό = αυτός, ή, ό

εγκλησίᾶς (τα) = εκκλησιές, στον πληθυντικό αλλάζει το γένος, η εγκλησία, τα εγκλησίας

έσειξεν = κούνησε, τίναξε, από το ομηρικό σείω = κινῶ, τινάσσω

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

1. Προφορά του -η-.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της Ποντιακής Διαλέκτου είναι η διατήρηση του αρχαίου ιωνικού η, που προφέρεται ως ε, π.χ. νύφε, ζεμία, κλέφτες, κρενίν (κρήνη), χέρος, κεπίν, θεκάριν, άκλερος, σέπομαι, αργάτες, χωρέτες, ψάλτες, αδελφότε (αδελφότης), ανθρωπότε (ανθρωπότης), παλληκαρότε (παλληκαρότης) κ.ά.

Υπάρχουν και εξαιρέσεις, που οφείλονται στην επίδραση της Κοινής Νεοελληνικής και της εκκλησιαστικής γλώσσας. Παραδείγματα εξαιρέσεων: ποτήριν, ασκητής, μήνας. Στα κύρια ονόματα διατηρείται το -η-, όπως Ανθή, Αρετή, Ευγενή, Κατερή κ.ά.

Σε κάποιες λέξεις, όπως στις ακόλουθες, το ιωνικό -η- δε μετατρέπεται σε -ε-, αλλά σε α, π.χ. αδελφοσύνα, δαβολοσύνα, αγραμματοσύνα κ.ά.

2. Αποσιώπηση των άρθρων.

Άλλο γνώρισμα της Διαλέκτου είναι η αποσιώπηση των άρθρων ο, η, οι, όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από φωνήεν, για να αποφευχθεί η χασμωδία. Έτσι λέμε:

ουρανόν αντί ο ουρανόν, άντρας αντί ο άντρας, άρκον, αλεπόν, ορφανόν, ημέ-
ρα.κ.ά.

Σε μερικά ιδιώματα (Αμισού, Σινώπης) της Ποντιακής Διαλέκτου έχουμε απο-
σιώπηση του άρθρου και όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από σύμφωνο, ίσως
κατ' επίδραση της τουρκικής η οποία στερείται άρθρων, π.χ. βασιλέας εποίκε
μεγάλα (πολλά) ετοιμασέας.

Στο ιδίωμα της Αμισού διατηρείται το άρθρο και όταν η επόμενη λέξη αρχίζει
από φωνήεν, π.χ. Ποίος είπεν ατο; Η αδελφή μ' είπεν ατο.

Το φαινόμενο όμως αυτό το συναντάμε και στη βυζαντινή ποίηση, ίσως για
τις ανάγκες του μέτρου.

ΕΞΑΙΡΕΣΕΙΣ

Διατηρείται πάντοτε το άρθρο στις παρακάτω λέξεις:

Ο ήλον, ο Έλλενας, η Ελλάδα, ο ιερέας, ο υπνέας, η ιδέα, η ιστορία, η υπνα-
ρία, η Αϊα Σοφία (Μαρίνα, Φωτεινή κ.ά), η ώρα, η εικόνα.

3. Τονισμός (Δες περισσότερα στις σ.σ 35-37).

Στη Διάλεκτο δεν ισχύει ο νόμος της τρισυλλαβίας. Τον κατήργησε η κλητική,
η οποία αναβιβάζει τον τόνο ακόμα και στην τέταρτη και πέμπτη συλλαβή από
τη λήγουσα, π.χ. Βάσιλικη, Χάραλαμπε, Κώσταντινε, Φώτεινη. Όταν το κύριο
όνομα συνοδεύεται από προσδιορισμό, ο τόνος ανεβαίνει ακόμα πιο πάνω, π.χ.
Χάτζη Κωσταντίνε. Κανονικά εδώ ακούγεται και δεύτερος τόνος με μισό ήχο.

4. Τα γένη των ονομάτων (Δες περισσότερα στη σ. 70).

Στη Διάλεκτο είναι τρία: αρσενικό, θηλυκό, ουδέτερο. Κάποια ουσιαστικά γέ-
νους αρσενικού ή θηλυκού στον ενικό αριθμό εμφανίζονται σε γένος ουδέτερο
στον πληθυντικό, π.χ. η ευχή-τα ευχία ή τα ευχάντας, η ψή-τα ψήα, ο μουχτε-
ρόν-τα μουχτερά, ο παιδάς-τα παιδιά και οι παιδάντ' κτλ. (βλέπε *Ιστορική Γραμ-
ματική της Ποντιακής Διαλέκτου* Α. Α. Παπαδοπούλου, σελ. 33-34, 45-46, 48, Αθή-
ναι 1955 και Δ. Οικονομίδη, *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου*
εν Αθήναις 1958, σελ. 140-143).

5. Ο παθητικός αόριστος σχηματίζεται:

Ο δεύτερος σε -στα και -θα, π.χ. εθερίστα, εβόστα, εσπίχτα, εχάθα (βλ. *Ιστο-
ρική Γραμματική της Ποντιακής Διαλέκτου* Α. Α. Παπαδοπούλου, σελ. 72, Αθήναι
1955 και Δ. Οικονομίδη *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου*, εν
Αθήναις 1958, σελ. 313).

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Σουμέλα: Καλημέρα, καλομένα!

Καλομένα: Καλόν να έχχεις, πούλι μ', καλόφανος.

Σουμέλα: Ντό ευτάς, καλομένα, είσαι καλά;

Καλομένα: Ντό να ευτάω, ρίζα μ', τσίπ καλά είμαι. Υείαν όντες έχω και 'ς σο
ποδάρ' στέκω, άλλο ντό να θέλω;

Σουμέλα: γυναικείο όνομα σύνθετο από τη φράση: «εις του Μελά το όρος»
 → Σουμελά, Σουμέλα, Συμέλα.

- Ντ' ευτάς;
- Καλά είμαι!
- τσίπ καλά είμαι
- ας' όλτς καλλίον είμαι
- ας' σο πέρτς καλλίον
- την υεία μ'έχω .

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

- ευτά(γ)ω = κάνω, από το αρχαίο ευθειάζω ή ευθειάω
- ντό = τι, όταν είναι ερωτηματικό τονίζεται, όταν είναι αναφορικό δεν τονίζεται, π.χ. ατά ντο έξερες, άφ'ς ατα (αναφορικό)
- καλόφανος = καλή, αίσια παρουσία, επίθετο (επίρρημα καλά + ρήμα φαίνομαι)
- τσίπ καλά = πολύ καλά, επιτατικό επιφώνημα με επίθετα. Προέρχεται από το διαλεκτικό τουρκικό τύπο *cır <d ip* = βαθιά, εντελώς, ο πάτος της θάλασσας. Από εδώ και το νεοελληνικό ντιπ, ντιπ χαζός.
- καλλίον = καλύτερα, το αρχαίο ελληνικό κάλλιον = καλύτερα (συγκριτικός βαθμός)

ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ

Ντ' ευτάω, μ' ευτάς, το λέω σε ποίσον!
 'Σ στον ουρανό πετά πουλί, 'ς σην 'ην ευτάει εβόραν,
 κορτσόπον, γαντουρεύ'νε σε και δίν'νε σε 'ς ση χώραν.

Λέξεις

καντουρεύω ή γαντουρεύω = ξεγελώ, εξαπατώ, λ. τουρκ. *kandirmak* (πείθω, εξαπατώ)
 εβόρα, αβόρα, ιβόρα = αέρας, δροσερός άνεμος, αλλά και σκιερός τόπος, σκιά, εδώ με τη σημασία σκιά.

Το άρθρο

Ενικός αριθμός

	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
Ονομαστική	ο	η	το
Γενική	του, τη, τη	τη, τη	του, τη, τη
Δοτική	'ς σο(ν)	'ς ση(ν)	'ς σο
Αιτιατική	τον	τη(ν)	το

Πληθυντικός αριθμός

	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτ.
Ον.	οι	οι	τα
Γεν.	των, τουν, τη	των, τουν, τη	των, τη
Δοτ.	ς ση	ς ση	ς ση
Αιτ.	τους, τσου, τσοι, τοι, τοιν, τοις	τους, τσου, τσοι, τοι, τοιν, τοις	τα

Προσωπικές αντωνυμίες

ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ

	Α' πρόσωπο	Β' πρόσωπο
Ονομ.	εγώ, ογώ, γώ	εσύ
Γεν.	μου, μ(ου)	σου, σ(ου)
Αιτ.	μεν, με, εμέν(α), εμέναν(ε)	σε, σεν, εσέν(α), εσέναν(ε)

	Γ' πρόσωπο		
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
Ον.	ατός	ατέ	ατό
Γεν.	ατού, ατ', έκεν, 'κεν, 'κε	ατές, ατης, ατ'ς	εθε, εθες, αθε
Αιτ.	ατόν, ατόναν, άτονα	ατέν, ατέναν, ατεναν, ατην, ατήν	αθες, άχτε, αχτες, αχτέρις, 'χτε, άχθες, άχθε

ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ

	Α' πρόσωπο	Β' πρόσωπο
Ον.	εμείς, εμείστων, εμείστιν, εμείστεν	εσείς, εσείν', εσειστων, εσειστεν, εσειστιν
Γεν.	εμουν(α), έμουν(ε)	εσουν(α), εσουν(ε)
Αιτ.	εμάς, μας, εμάς(ε)	εσάς, σας, σας(ε)

	Αρσενικό και Θηλυκό	Ουδέτερο
Ονομ.	ατείνοι, ατείν'	ατά
Γεν.	ατων, ατουνα, ατουνε, εκουν, 'κουν	ατων, εκουν, 'κουν
Αιτ.	ατούς, ατους, ατουούς, ατείνους, ατείντες	ατά

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Γράψε φράσεις, που περιέχουν το ερωτηματικό ντό και το αναφορικό ντό.

Βρες τα ουσιαστικά του δημοτικού τραγουδιού.

Γράψε μια φράση με το ρήμα ευτάω.

Βρες τις προσωπικές αντωνυμίες (πρόσωπο, πτώση, αριθμός).